

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 93 (1531) ♦ 1995 чылдың май 19, пятница

Ат салган шагы 21.45. Садар өртөз 400 рубль.

Парлалга конференциясы

ЭГЕЗИ-ДИР. ТҮҢНЭЛДЕР АЛБАН БОЛУР

Моолга, Кыдатка, оон Иштики Моол автономунуң району, Тыва Республиканың Чазаның албан хуузу-биле чоран делегацияларының кеңигүнери жууралистер-биле учуражып, боттарының аңа чорууну түңнелдери-биле таныштырган. Республиканың Чазак Баштыгынын биринчи оралакчы даштыкы экономиктиг болаш чурттар арзында харылаалар сазында В. Б. Салчак эге сөзүнге кол түңнелдери аман, айттыганы годаргы хемчеглерге доктааган.

— Моолда тыва делегациянын чугаалажыкчыны кочууга элтиг үеде таварышкан. Чуд дээрсе, Моолдун Чазаның Даргазы Жасрай Москвага Россиянын Чазаның Даргазы В. С. Черномырдин биле чугаалажыкчыны эртигип, годаргы дугуржуларын чарып, эки түңнелдеринг ээл келген соонда үези оң. Ычангаш Моолдун Чазаның Даргазынын ордалакчы Пүрэвдорг биле чугаалажыкчынар тергени эки найралчы билчигелиг байдалга эртен болгаш оон түңнели-биле экономика, эртем, культуура талазы-биле кады акылдажылганын дугуржулазын протоколунга ат салдыган. Ол протоколда көрүнгөн кады акылдажылганын хемчеглерин боттарындар талазы-биле Моолдун болгаш бистин республиканың аймактарына, ведомстволарына, Тывага кожа аймактарының чагыраларына, годаргы үч-пирги даалталар көрдүнгөн. Чижээ, элтиг, алгы-кеч болбазырадып кылдыр кады акылдаш бугурдуу делгери тургузарынын ол талазы-биле кемнеп, күштерин мөөнээринин хемчеглерин алыры төлөвилтигенин. Моолдун Тыва чогуунда беш аймактарынын млынын баш саны 10 миллион челип турар. Оон продукцияны акылдаш кылырына, сайгарынына бергелешкенин ына бар. А оон калында Кызылдын болгаш Кызыл-Мажалыктын элтиг комбинаттары амы үеде долу күчү-биле акылдаштып турар. Оң-биле мөөнелдир Кызылда тузат турар хой кежи эттер, солтан оон далаар фабрика үезе акылдаш чире. Лич күчү оон баштыгы бөлбазырадып кылдыр бугурдуу бисе акылдары көрдүнгөн. Ын-

чалажак оларын долу күчү-биле акылдаштып чиг эт бисе чедишес. Ындыг болганда кожаларын мал акылдын продукцияны бисе болбазырадынын айттырыны шийтпирлээни кайы-да талага акылдаштып.

Улан-Баторга болгаш Улангомга чугаалашкан айттырыларын үш аңы болукке чарып болур бирээде, сонгаарлтынмас чугула айттырылар ийде, чоокку үеде шийтпирлээр кады акылдажылга айттырылар, үште, келир үеде көрдүнгөн үр үеде шийтпирлээр сорудалар. Сонгаарлтынмас акылдажылга чижээ, кызыгаар хамаарылгаларын айттыры хамаарып, кайы-да таланы кызыгаар таварты мал ордалакчыны дугурдуу турар. Бо талазы-биле сөөлгү үеде боттуг хемчеглер алдынып, бистинда, моол-да таладан оорлан мал-маганын эгизерин комиссиялары үретиңгити акылдаш турар аптаган. Ынчалзаар мал оорун көнү үезинде бергелешкенин ам-даа бар, айттыры нарын. Моолдун Чазаның Даргазы Жасрайга белек кылдыр берген чүгүрүк аты тыва талага өрлөп киргенин, ол мынчага тывага хамаарыны делегация Улангомга лынаар учурга таварышкан. Тываның Президентизи Ш. Д. Ооржак ол аты тыварыны бугу хемчеглерин алырын, эгизерин азыан. Моолдун болгаш Тываның Президентизи россия-моол кызыгаарынын тыва кеээге ботталдырып чорудур эржек чугула годаргы хемчеглер дугайы дугурдуу чугаалашканын. Бо талазы-биле чугула салдары массалык информатиктиң кеңигенин чедирип боттуг. Ынчалзаар кайы-да таланың мөөнелдир ил-дэ таланың хемчеглеринг айттырыны чалып келген. Бистин солун, сеткүүдери бисе чугула моол таланы бугурдуу карып, кээде, моол таланы бистин бугурдуу хоон бар. Чугула багы таланың эвес, а эки чүддери: кады акылдаш бугурдуу делгери, кызыгаар чогуунун салдыгажыкчынынын, культуура, спорт талазы-биле харылаалар чугайында чырылдары чугула.

Чоокку үеде шийтпирлээр кады акылдажылга айттыры-

лар, ол дөрге кады акылдаш бугурдуу делгери дугурдуу тургузары, көдө акылдаш продукциянын демше-жиң болбазырадынын кылыры болгаш өскө-да.

Келир үеде көрдүнгөн үр хуузааның сокулгаларга хамаарыштыр алыр болза, мында кады акылдажылганын хемчээри, девискээри озын бир лыга байдалда. Чугула болза, Россиянын Сибирь кезенин девискээри-лерин Моолдун барыны таланы, кызыгаар чогуунун аймактары-биле демше-жилгезилерин, экономиктиг харылааларынын дугайында бөлү турар. Сибирь көдө акылдажылганын чиг эли болгаш продукцияны бугурдуу турарында аңгыда, чедишес-терин чугула Россиянын өскө девискээрилеринг эвес, а даштыкы чурттардан кири сөөргү турар болгай. Моолдун чоок девискээрилеринде көдө акылдаш чиг эли болгаш продукцияны чегин биле бар. ол Сибирьге чоок-да. Экономиктиг кады акылдажылганын эржектерин бө чоок девискээрилерге кайы-кайызын ала да дугуру турар. А оон ботталдырып, хөжүмдериңе чогуур инфраструктура, чугула-да мурунда чогуучу акылдаш транспорт сөмөзү чугула хөкөк бооп турар. Овук харылааланын хөжүмдери, Тыва-га, Сибирь-га, Моолду таварты Кыдат биле, Мүрүнү-Чоон Азиянын чурттары-биле экономиктиг харылааларын түдүп болур.

Моолдун кызыгаар чогуула аймактарының элери эгизеринг бээр элери даштыкыларынның амыгууну (ЭЭП) турарын бө чыгыш доозар талазы-биле тускай шийтпир бар. Ынчалзаар Трини Чыза бө таланың бугу таланың делгениңи көрдүңгө апар чүе дээрсе ЭЭП бистин девискээри-лерин таварып эртер. Бис ботталдырып талавыстан Хантайга — Торгалы ара-ны ЭЭП тудуун моол девискээри таварты тудуп эртиңгип моол талдан чыгып бис. Оң аңгыта, Мүрүнү-Азияны ЭЭП тудуун Моолдун Сигил суур-ла посталынан тудуп чорудуру таварыштыг. хемчегин кыска бооп турар.

Даштыкы экономиктиг болаш чурттар арзында харылаалар чамачылан чөлөкөчиги Г. Ч. Ширинин чыгы акылдажылганын сайындыгы хөвөрлөнгөн шийтпир үе келгенин айттып,

ол дугайын ат салган документтерде демделгенин чугаалаан. Чижээ, бистин машина тудуушкуну заводуска электронуугу дериг-хөргөселерин бугурдуу органи-заастар талазы-биле кады акылдаш кылган төлөвилээр дээр бар. Садыгажылганын талазы-биле партер арзын (барыны баранга дорт сол-чур) сайындыгы хөвөрлөнгө боюу үе неген кел-гиле. Бот-боттарынын ара-зында садыгажылма сана-гыталарына ийи чурттуг боттарынын национал валюталарын (рубль, турки) акылдажылганын айттыры протоколда база кирген.

Бугу-ле чүе шүтүзү доозар бугу бээр чүе кайды боор. А ынаарга кол чүе чүд дээрсе, кады акылдаш эзеи бардыр. Кады акылдаш дөрт бугурдуу акылдаш эгелээн. Июль айды тронкагы кылыгыларын бугурдуу эгелэй берип болур бис, чүе кызыдар хөргө. Моолда бистин 14 студентивис, бисте 6 моол студент өөршип турар. Касы чугаалаарга, Моолда англи, кыдат, япон дылдарга өөршөп шыыра билиң делгелер тургускан. Бо талазы-биле годар ай акылдаш бисе база чугула, оларын ботталдырып акылдаш апар. Бистин күрүнү архивисте лына хой төөгүлү, үнелиг документтер бар-тыр. Оларын элтиг моол, тибет дылдар-ла бижез. А оларын оут-дурутур, фиксир бисте санын. Моол таланы маңа харап таварышты аргалары чоп чөк деп?

Иштики-биле, Моол Россия Федерацияны биле, оң иштиңе Тыва Республиканы биле бугу таланы харылаалары үеде илгелешип салып турарынын дугайында делегация кеңигүнери демделгени.

Кыдат чоран делегациянын кеңигүнери боттарынын аян-чорудууну түңнелдери дугайында база делегация чугаалаанар. Кады камгалал, өз болгаш техниктиг хандырыла сазы В. К. Кудер Кыдат-тың Иштики Моол автономунун Иштики Моол автономунун бугу таланың делгениңи билиң делгелер, найырачы, чыгы байдлага хуулап алганын сеткип хандырыкчыны биле демделгени. Иштики Моол автономунуң районун чазаның даргазы

Тыва Республикада эт-хөргөңи айтырылар шийтпирлээриниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1995 чылдың апрель 27. № 164. Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Курүне эт-хөргөңизин эр-гелештирер талазы-биле курүне комитеди бол-за республиканың курүне оңчуу ээлээр, ажы-лаар болгаш башкаар талазы-биле бугу эр-гелерин ботталдырар кылдыр Тыва Республиканың Чазаның төлөлеттирген күүсөңи эрге-чагыра-нын органы болуп турар деп, доктаалда оңзалан демделгени.

Ындыг турбузе, чамдык яамылар болгаш ведомстволар курүне эт-хөргөңизин эр-гелештирер-биле хол-башкан айтырыларын Тыва Республиканың Чазаның чугаалажык чөор кылдыр кирип келир мурунда, үе айтырыларын Тыва Республиканың Курүне эт-хөргөңизин эр-гелештирер башкаар талазы биле курүне комитеди-биле дугуржула-ны кылбан турар. Чижээ, Россиянын Эртемнер ака-демиязынын Сибирь сал-бырынын Тывада ном-плектиг кылдының ад-министративтиг бажыны республика прокуратуразы-нын балансыныга, авто-машиналарга кывар-чаар материалдар кудуп бээр Кызыл-Мажалык суурда станцияны Ак-Доурактын АТБ зиниң балансыныга дамчыдып бээр дугайында айтырыларын ТР-ниң Курүне эт-хөргөңиз-лерин эр-гелештирер кур-үне комитеди-биле дугуржушаан болган. Тыва Республиканың Курүне эт-акылдажыл болгаш ачы-чем яамызы көдө акыл-агы машиналарын сай-гарып садарын Куртехни-

тиг хайгаарал черинге да-гып, бодунуң эрге-хуула-елерин ажып акылдашты-птыр.

Демделгениң четпес-терин моон сонгаар бол-дурбас болгаш хажыдышкы-нынарына соксадыр соруда-гыла Тыва Республиканың Чазаның доктаатканы бол-за:

1. Эт-хөргөңизин сай-гарыштыр таарыштыр аңы-лаар үеде хажыдышкы-ныры болдурбас соруда-гыла курүне эт-хөргөңизин эр-гелештирер башкаарынын хун бурде айтырыларын Тыва Республиканың Кур-үне эт-хөргөңизин эр-гелештирер башкаар талазы биле кур-үне комитедиңе мөөнээр.

2. Республиканың яа-мылары болгаш ведомстволары курүне эт-хөргөңизин доктаа кииреринин, дам-ирдып бээринин, садары-нын, хөлөңгө дугаарынын айтырыларын Тыва Рес-публиканың Курүне эт-акылдажыл болгаш ачы-чем яамызы көдө акыл-агы машиналарын сай-гарып садарын Куртехни-

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛЫ ЭГЕЛЭЭН

Тес Хем кожунунуң хову-шөлдериңе часкы тарыла ажылы кидин тулук эгелээн. Агаар-бойдустун байдалы-биле база кывар-чаар мате-риалга акшаландырышкын садынаандан, эртен чыгы-дага бодаарга, часкы хову акылдары орайтан. Бо хүнерде кожунунуң ажып агарыларын тарыла өскө-да, кудурталарына ба-зырышкыны, чер илир-тешкенин чоруп турар. Хову тураларында меха-низаторларын акылдаш-тырып, чуртталарына та-рылмалык байдалдарын тур-гузар талазы-биле хөм-чөгелер алдынып ачы-чем-биле үезинде, үзүктө-лүшкүн чөк хандырынын мадзылалын тургузар, дээш, акылдашты удурт-чулары, чагыра даргала-

ры чогуур хемчеглерин ап эгелэй бергенер.

Кожунуңуң акылдаш-тыры кызыл-тасты — 2500, суланы — 380, чагыс чыл-дыр мал чегин 3347 гектар чыгы тарып. Картофель болгаш ногаа аймаан 14 гек-тар шөлдө тарыры көрдү-гөй. 450 тонна кызыл-тасты, 625 тонна сула болгаш өскө-да, кудурталарына ба-зырышкыны, чер илир-тешкенин чоруп турар. Хову тураларында меха-низаторларын акылдаш-тырып, чуртталарына та-рылмалык байдалдарын тур-гузар талазы-биле хөм-чөгелер алдынып ачы-чем-биле үезинде, үзүктө-лүшкүн чөк хандырынын мадзылалын тургузар, дээш, акылдашты удурт-чулары, чагыра даргала-

ӨШКҮ КЫРГЫЛДАЗЫ

Бай-Тайга кожунда «Мурнакчы» совхозта өш-кү кыргылдазы апрельдиң соолгу хүнеринде эгелээн. Шуй ишти деп черде Кал-мыржыкчыл-рывстан-даа ха-мнаржы. Оларын шыда-мык, шугууру, илгелейги акылдаш хамааржы. Бистин политинхамыс ажык бай-талдын политиказы болгай, делегей экономиказыне төмөңип, каттыжып кире-леш ол, ол чокка бисе ам-даа, моон-ла соңгаар чуртталары дык берге.

Эртен кыжын хар кыл-дып, соок улуг-даа болза, түк талазы биле багыт эвес коргузүлгү болган. Ам кыргылдаже оожум темп-биле кирген дувурениң. Чаңгыс коданга 200 хире өшкүнуң дирекция коллекти-визинде молду-калдык доор-чорун суур төвүндө ыракта 20 км калдыр берт черде. Ол хиреле кыргылдаш суур төвүндө хүнүнүң 10 шахта үнүп, кыргыл-турар. Бо темп-биле акыл-

даар болзувусса, өскө аркан өшкүдериңис болгаш 6 муң хире ховуусту ка-жып кыргыл доозар бис? Кыргылдаже организас чок киргениң бир чыл-дагааны — совхоз акыл-чынарнының дың үр үе-де акылдаш ашканын холга тутпанында.

Совхозтуң дирекциязы чонунуң амыдыралы дээш садыгыр Өзү-биле азыл-даар болза, аргалар бар. Суурувуста моон мурунда чылдарда хой кыргылда-зын талазы биле республи-каның чемпионат-даа тур-ганар эндерик. Оларын доорчорун организасп болбас деп. Азы дүңгүн үнээз кудулап бтаны-биле төрө-ча бодавасымы ындаг б?

АБОНЕМЕНТ на газету

ШЫН

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куда: (почтовый индекс) (адрес)

Кому: (фамилия, инициалы)

на газету

ШЫН

Стоимость: руб. коп. Кол-во экземпляров: 100

на 199 год по месяцам:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куда: (почтовый индекс) (адрес)

Кому: (фамилия, инициалы)

ӨРЕЗИН ТӨЛЕВЕСТЭЭН

НАХОДКА. (РосИТА-С'ТТА-ның көрр. Леонид Ви-ноградов). «Чаа орустар» «Находка» деп хостуг эконо-миктиг зонага 4 миллиард рубль болгаш 500 муң дол-лар ажыг өрелиг турза-даа, чээлиг алган өрезин төлө-йи бодавын турар. Чээли алган ол кижилеринин хөй ирүүзү ыракта Чаа Зе-ландияда, АКШ-та, Австра-лиада барган чуртап ту-ур. Олар төрөң черлерин чы-чанып кээрин болавын турар. Ол дугайын «Наход-ка» дээр хостуг экономик-тиг зонанын чагыра комитетинин паралла албаны корреспондентиге дыңнат-кан.

Өрелиг кижилерин ара-зында 48 кизи кирген, ол ышкаш үш-бакы билдинмес, кады акылдаш бугурдуу чери бар болган. Ол бугу-рулге акша алган соңда, экономика эде тургустунуң-кунуңуң үезинде ис чок ийде берген.

Специалистерин санп турарын Өзүгаар алыра, чээли алган кижилер өре-зин эгинди шыпавас хире апарган бооп турар. Бир чыл чыгыны уламчылап кел-ген истелгенди ан көүрсө, хостуг экономиктиг зонанын мурундагы уауртулазы каныг принцип-биле чээли үлөп турганы безин билдин-мээн, саң-хөө талазы-биле «бо тывыктык» тывар дээң өрлөдөжыкчын түңнел чок артан.

лырының мурунда Барыны чүк чурттары бо айттыр талазы-биле Россияны туржуу-биле чокушулакыры чугула бооп турар.

ТОКНО. Янов поли-ция «Аум» сиярныоңду» баштыны, 40 харлыг Аса-хараны Яманаси префекту-рада Камикуниси суурдан тудуп, бажычанын болгаш март 20-де Токио метрозу-нда террорисин газ атаказы-нын организаациязы, 12 кижини өлүргөн деп буруу-даткан.

КНО. Чепселениши-кинерни дужуур талазы-биле КНО нуд Кол Ассам-блеяы Напчалар нитиле-жилгезиниң штаб-квартира-зында ажылын эгелээн.

Чагыдылга - 95

«ШЫН» — ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮНДЕ

Тывага иңижил дөгелде-лери революциянын чар-тыкчаларынын баштайгы чылдарында-ла эртүңгөн «ШЫН» солун бө чылдын 70 чылын демделээр. Ын-чине авам, азам сулар «ШЫН» солунуң номнаан, чүге Тывада эвес, бугу дөлдөйде улуг улуг эл-дүшкүнарны бижээнин динчалдыр номчул орара-рын улгаан мен. Почтаны өреширге-ле, ол солунуң ном-чул бер деп дилей берги-лээр мен. Ам бодап орарым-га, бугу назымын иштиңде «ШЫН»-биле тудуш хары-лаалыг кижидир мен. Бо хүнерде харында оңу чон ортузуңга таралдыр албан-хуула-гелиң апарганыңа чоргаар-лаш чоруур мен.

Бистин «УТКА 25 чылы» совхоз Улуг-Хем кожунда эңне хөй солун, сеткүүдүг, илгелейги номчуку-ларды акылдашты бооп турар. Ынчалза улуг улуг эл, акыктыг, Ыа оң алгаш коорге безин, ном-чукунуң негелделерин бү-рүн күүсөңип турар-дыр.

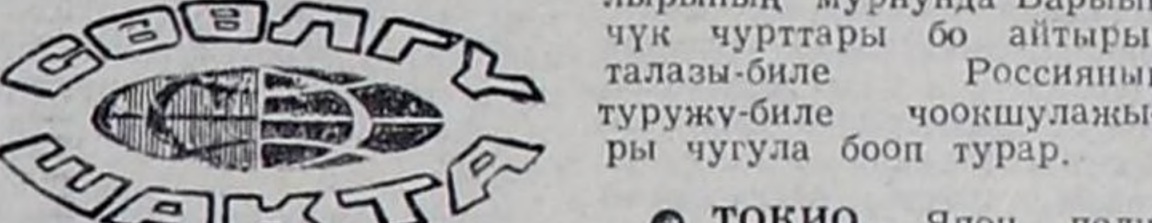
Бо хүнерде «Чагыдыл-га-95» деп чугула политик-тиг кампанияны уламчылап тур бис. Солунуң өртөк-үезин улуг-даа болза, чон чагыдып эгелэй берди. Бистин бодап турарымыс суу-гаар алыра, ийги чартык чылда номчукуларын ча-гыдылганынын саны баш-тайгы чыгык чылдындан дудазас учурдуу. Ону чеди-п алыр доңи кызар бис.

Ажылыаста чамдык бергелештирер илгелейги-байтыван баар арга чок. Ол колдуунда акша-төгерик-биле холбашкан. Чижээ, бирин чартык чылда сов-хоз дирекциязында акшазы чок оорга, чээли биле со-лун, сеткүүдөр чагыдын берген бис. Каш борбак солун-дур ийин. Совхоз өреширге тудурган, оо-зун амдыга чедир төлөп бербээң. Акша тылтып кээри билек, ону эгинди бээрин совхозтуң кол бухгалтери аазан чүе.

«ШЫН» болгаш Россия Федерациязының топ солунары неделада беш уда үнүп турар болгай. А бистин республиканың поч-та чедирилгези неделада үш уда чоруп турары хо-муданчыл. Ындыг байдал номчукуларын илгелей эңне дүңгөшөй турар. Ону черле өөршөп коор бол-за эки.

Солун — радио-да, те-левизор-да эвес дээрин билдингир. Солунда бажы-життениң чүдүлдер бичин ооздалдаа номчукуга чедерге, ол балаттынмас. Чамдык солунарны турса-каал кылдыр шыжап чоруур номчукуларын каш-даа кордум. Солун черле ажык-тыг-дыр.

Ульяна САНДАК. Почта салбырының на-чалыгы.

БЕРГЕЛЕРНИ ШЫДАЖЫП ЭРТЕР БИС

Федералдык почта салбырының Тауца коюуунда эргелели 1994 чылда 53 млн. рубль түнүг оругулам кирип алды турган, 97 млн. кылдыр азы 182 хуу күсөөткөн. Ол шыкка планга көргөзүп чаргалда 233 млн. турган болза, чаргалдын 203 млн. азы 13 хуу кылдыр. Чылда сапаттыгынын баурап 106 млн. рубль каражат ачылды турган, ону 5 хуу кызырган азы 101 млн. рубль болган.

Ол кирип алган 97 миллиондук хой-ле кезини коммерциялык сандык таварыштыр кирип алган, ооң хуузу 41, чагыдагы дөң 32 хуу, почта тарактагы дөң 22 хуу база өскө-даа кирип алышкындардан 4 хуу кирип алган.

203 млн. чаргалдарынын жол-ла ирүүзү шалкы төлө-үшкө 43 хуузу, ыяп төлө-лөр сапакталгаларга 17 хуузу, а 23 хуузу язы-бүрү чаргалдарга үгөн. Чаргалдарга көрдүнгөнүнөн өвөшти чаргалдаа чылда-гааны мындай: Удургу баш-таар апаратка 5 кизи тур-тар ужурул турда, эконо-мисти кызырган, 4 кизи акылдан турар бис. Ол шык-бай-Хаакта контролер-лүг орунда оң хулөзгөли мөң оролакчын күсөөли турар. Чагыдагы кидизинде ийи кизиин орунда чагыс кизи акылдан турар. Оң айдан залында база-ла ийди. Почта тарак-та үлө үлөң ороуру кизи-нин хулөзгөли чылаачы болу күсөөли, оң шалкы-нында 20 хуузу ап турар.

Салбырларда почта акыл-дачылар чүгө акылдаан шакы дөң акша-шалкы ап турарлар. Хүнде оларын акылдаар шакы 5, а акыл-ачын хүнөр неделада үш хүн боон турар. А салбыр эрге-лекчилери неделагы долу хүнөрине акылдан турарлар, оларга почта салбыр-лары одааны, оң ийтин аш-тааны дөң база төлө бер-бей турар бис. Ол дөң баштайгы үлө салбыр эрге-лекчилери элэн бегелде-томулдарын кирип тур-гал. Рынок харылааларын берге байдалдарын ушту-нар арга-шынэс берге апарганымы олар билген, ам ол дугайында ийди-мий-ди чүгө чок болган.

Ол хире штатарыны кызы-рып турууусу-даа, бүгү-ле чагылдарынын 60 хуузу шалкы төлөвирине чөпү баар боор-дур. Бир эвес 1993 чылда Кочетово, Успенка, Межегей, Владимировна харылаа салбырларында шалкы төлөвир кирип алган оругуларын 2,3 катан хой боон турган болза, ам бо чылкы ийди эвес. Соснов-

када харылаа салбыры 8,2 млн. рубль оругулам кири-геш, оң 5,3 миллионун шалкы-га харылаан. Владимиро-вонка 8,5 миллиондан 5,1 миллионун, Кочетово 5,0 миллионун, кириген, 4,1 млн. Межегей 4,1 млн. рубль кылдыр тус-тузууда чаргалдар.

Харылаа салбырларын чүгө Балгазын биле Бай-Хаак салбырлары кирип алган оругуларын хой түнүг акшын чаргалдан-нар. Ол билдигер, Балгазында, бо Бай-Хаакта чурт-такчы чон хой болган, ий-да акылдан турар почта-чыларын сапы база кө-вөй-ле болган.

Республиканың федерал-дык почта харылаасы бис-ке мындай сумелери кирип турган. Чүд дөңгө салбыр-ларда почтаның эргелек-чилерин база неделада үш хүн акылдаар кылдыр шил-чилер деп. Бис оңу дөңгө ийтер бис, чүгө дөңгө неделада үш-ле хүн акыл-даа каарымыска, кайын орудга кирер боор. Салбыр-саары коммерциялык ба-раштары кымнар салды-сааралык мыңап?

База бир чугаалап каар чүгө болза, регионнар ара-шыкы коммерциялык хары-лылаа банкынын акыжыны биле Кочетово, Успенка, Сосновка, Владимировка, Балгазынын харылаа сал-бырлары чондан үк банкыга акша шыркалааны хулөзөп ап эгелей берген. Ол шыкш электери эвереланы, радио-тоңкаларын ачылгааны дөңгө моон мурунда ажаада бан-кыныга төлөп турган болза, ам ийди эвес — харылаа банкынын кирер кылдыр почтачылар хүдээп ап эге-лей берген.

Чагыдыладан өвөштү өвөс оругуларын кирип алыр ужурул бис. Ийчала-даа чагыдагы чорудан өвөшү үдө бергезинин кым-даа би-лир. Нити кириген орудга-ларын 32 хуузу чагыдыла-гадан ап турар бис. Эрткен чылкы чагыдылганы нити дагы баурап чорудук кел-дивис. Акыл-агылдарын удуртукчулары, код бухгал-терин биске экви кылды турарын билди турар бис. Ийчала-даа «Россия», «Шан-га» совхозтардан 10-10 млн. рубль бистин саньымыска ам-да кирбөө. Чылдагааны — нити дагы баурап солун чагыдыл алган улуга апта-төгөрктү тыртып алган-даа болза, оңу бисе шалкыны боорунн аргакы чок, олар-нын агар санында согур кө-пөөк-даа чок боон турарыда.

Коммерциялык багааннар саарыларын организастары база дыка берге. Барааннар салды алыр арыг акша бис-

ке кала турар боор. Күрүңе банкызындан ээли алырга, оңу хуузу эмин эртир улуг-дур. Экеп алган салды-саар-тын турар бараанарымыс-тын үчт-өтчү база санды-раан дөңгөн ачыл каары артык өвөс боор. Оңу экви-дин алыр соругла-биле бо чылкы эгезинден эгелөп хылдаларын чорудук эгел-өрү бис. Эрткен чылкы коммерциялык барааннар салды алырга 180 млн. рубль акшын оңу-моон чегирген, ам оңу төдөрине акша-төгөрчк чок. Оңу 1995 чылда катаптап соругула-ны салган бис. Ол өрөни бо чыл-кы дугаан аштар эргелерин дилеп тывар апар бис.

Бистин харылаа салбыры чартык кезин бюджетте тур-гар хирезинде, республика-арың федералдык харылаа эргеледи биске чүгө 9 млн. рубль түнүг акшын (мо-табыя кылдыр) берген. Ол дөңгө акылчыларын чагыс айла алыр шалкы-га-даа чөтөс боор-дур.

Ол шыкш үндүргүлөр эмин эрттир көвүдүн. Чүгө-лө үндүргүлөргө бүгү кизи-рип алганымыс 37 милли-онун 76 миллиону чоруй барган. Онда чаадаа бис-ке тус черин үндүргүлөрүн өвөзгөдүн боор-биле дилеп кылдырымыска, кожуун ча-гыргазы мыңгага чөдир то-дугай харык бербөө. Тус черин үндүргүлө 15 млн. рубль рубль төлөдөс. Ко-жуун чагыргазы биске кылдыр-даа дуза катпайн тур-гарын маңаа чугаалап бо-додым. Бирөөдө, үстүндө адаптын тус черин үндү-ргүлөрүн чыгыр талазы-биле айтгынын шитирлөп бербөө, ийде, кажан иен-ши үндүргүлө биче бүдү-рүлгөнүн дүжүрүп турда, оңу катап биске эгилди боор талазы-биле дилэвисти ба-за хандырып бербөө.

Коллективте нитизин-биле 45 акылдын акылдан турар. Арга-дуржулгалын хоо-чуннарга Евдокия Ле-онидовна (Успен-ка) харылаа салбырынын эргелекчиин), Антонидя Дмитриевна Тамбаева (Сос-новканың харылаа салбыры-нын эргелекчиин), Надежда Павловна Корвина (сорг-тап салбырын эргелекчи-ин), Валентина Темүр-оол-овна Арапчор (мэң оролак-чы) олар хамааркыр. Ол шыкш олардан дудак чок, боттарынын акылнага ээ-харысгалгалык аныктарын адаары артык өвөс. Ольга До-лаан — оператор, Натсак Херел — чагыдыла салбы-рында, Марина Саая — кол кассир, оларын чоргарал-биле адал турар бис.

Елизавета КУУЛАР. Таңды кожуу.

АМ-ДАА АЖЫЛДААР, ДУЗАЛАЖЫР МЕН

●Эртемден-биле интервью●

Россиянын Эртемдер академиясынын Сибирь салбырынын Бойдус курлавырларын комплекстиг шигээдин аларынын Тыва институтунун улуг эртем акылдаачысы, техниктиг эртемнериниң канда-дады Тавак-оол Хертекович САМДАНЧАП-биле чоокта чаа, оңо 60 харлаарынын бүдүүүндө ужу-рашкан, аңаа байыр чедирбишап, чамдык айт-тырларга харык бээрин оон дилээн бис.

— Бо хире назынга че-дир акылдан келген кизи амьдыралыга кылган акылдарыңа тунелдерин кылдыр-да чүгө ийшап, ол дугайында чүгө чугаалап бо-дур силер, Тавак-оол Хертекович?

— Ийе, харын, чамдык тунелдерин кылдып болур мен. Күп-ажылдык намы-рымны 1958 чылда Москва-нын даг институтун доос-каш, «Тыва даг-дугу» ком-бинатка даг мастериңден эгел-зөн мен. Ол дөңгө билбес өвөс силер, Тываның аар улутунун эң баштайгы бу-дурлуке чери болган, Руд-никте бир дугаар чер буза чазылдырларын кычан база анык экви Леонид Борис-евич Хайт-биле кылганымыс-ты утпас-тур мен. Ол ам-даа Ас-Довуратка 36 чыл иштинде акылдан турар хе-вээр. Ол-ла эким-биле Ча-рылгынын хоумур-дун раз-резиңге база-ла бир дугаар чазылдырышкынын кылган бис. Оңу сөөлдүң 9 чыл болган «Иа-Хем» разре-зиңге кыжын орукту грей-дир биле ашпап четкеш, оң бирги объектилеринге өргөн хал турганымыс сактып чорур мен. Ол ийгү үениң чалды чылдырын кизи кай-ын уттур боор.

Оңу ийгү мэң инженер-ди дуржула чөдип алы-рымга Тываның даг-руда комбинатынын директору Григорий Васильевич Тур-вөвө база кол инженерии Юрий Филиппович Головин улуг салдарык болган. Мэң чуртталгамга кончуг шы-бар, ханы билгилерин, мө-зүлүг улустарга таваркып

чоранын дээр оларга өөрүп чедиринп чоруруну чугаа-лар мен. Бүдүрүл-гө 10 чыл акылдаач өрөни чоран институтума аспирантура кирип алы-рымма, мэң эртем талазы-биле удурткучу кылдыр академик Владимир Василь-евич Ржевскийн томула-нынга дыка өрзөн мен. Техниктиг эртемнерин на-идыла деп эртем адың чиг-ги академиктин эртем тала-зы биске сумелерин шыда-ар шаам-биле шигээдин ап турганында ийи боодар мен. Бүдүрүлгө черлерин шы-бар инженерлер Шагхам-те, Ставильскийн болж өскө-даа эң-өөрүм-биле сыйып холбалыг акылдан чорая-нымы чыгып бодалар-би-ле сактыр-дыр мен. Сөөлүг акылмаңа Тываның коску эртемдери, геология-мине-ралогия эртемнеринин до-ктору Владимир Ильич Ле-бедев-биле чартык сөстөн билип акылдан чоруруну өөрүкү-биле демделгес-пел орук мен. Элээн хой эртем акылдарын кылдып, акша талазы-биле камнал-галыг технологияларын акылдан кылганымыска ки-ришкенмен сеткиленин өөр-түп чорур. Ийчанган чурт-талгам хоозун эртпаң деп санап чорур мен, чурттал-гамга хоумудав мен.

— Амгы акылдан турар институтуңа талазы-биле чүгө чугаалап болур силер?

— Бо институту ам Бой-дус курлавырларын ком-плекстиг шигээдин алы-ралың Тыва институту деп адаан. Институт үш улуг салбырыл: бирөөдө, геоло-гия болж бодуста металл-дарың тыгырынын үндө-синеринин ийде, химик-тиг технологиянын үште, экономика болж бодус камталалың салбыры, ба-за нити институтуң ин-формация-санажыла бол-жаш анализтер кылдыр топ-тер бар. Чоокта чаа ол сал-бырларга геоинформатика болжаш полиграфия топте-ри неместен. Ук салбырлар чыл-чылда үр-түңселдиг акылдан турар, оларын эртем тематиказын тодар-чыл чугааларына хой үе негесттер. Бистин чамдык эртемденериниң делегей чергели акылдарын ав-торлары боон турарлар.

— Ол шигчилдерге си-лерниң хууда кирилгенер-иниң кыска тунелдерин чугаалап көрүсөңөр?

— Мен даг инженерии кизи болганымда, институтка акылдан эгелзөн чылларым-дан эгелзөн (ам 10 чыл чөд-ип тур), баштай-ла Тывада акылдан турар даг улутчу-рунун бүдүрүлгелеринин технологиязын сайыраң-гайкылар талазы-биле эр-тем-шиңчел акылдарын чоруткан мен. Оларга ха-мааржыр акылдан болза, бирөөдө, Ас-Довураткың да-дугу рудниктин горизонт-ларын өскөз чугаалаарга, дагы кезип каан 10-15 метр кылды чалдалаң каыт-тары акылды тондуруп тур-гар үезинде үр үлө турган бусту-чактып балы барбас кылдыр «чымчак» чазылы-рышкынынын аңаа кан-чаар кылгырынын чаа арга-ларын санап турган, чогаат-ган, саналдан бис. Бо са-нал даг акылдарыңа ам-гы орток-биле 8 млн. рубль камналганы бээр. Ийде, руданы казып турда, оңу кылдырларын үгөн минерал чок кургуп породадарын тускай оваа-ландыр топ турда, оларын

бедни төлөвилел өзүгаар 60-70 метр турган болза, ол топ турар породадарын болжаш оң адаанда мөзү породадарын физика-механиктин шынарларын өрө-нип турган, ону оваалап төк-кен каттарыңкы бедни 130 м бедик кылдыр кылдып болурун тускай саналга-биле бадыттал турган санал-дан бис. Бо санал амгы өр-төк-биле 4 млрд. рубльдин камналгазын бээр. Үште, фабрикага үрүмкөтөп, ийи-ки каалкан сай-довуракты топ турар отвалдарын (тус-кай) черлерин бедни 30-40 метрден ашпаш турган бол-за, бистин саналымыс-биле оларын бедни 120 метр чедирген. Бо саналды бүдү-рүлгө акжылаарга, 10 млрд. рубльдин камналгазын бээр.

Сөөлүг ийи саналды акжы-лаарга, ол отвалдарга кы-лыр оруктарың сапы 3 ка-тап кызырдыр, бульозер-биле иттирер акылдарын хемчээли 4 катап өзөкчөй бээр. Бо үш саналды ком-бинат чүдүлүг деп көргөн болжаш рудниктин үде дерлө-гезинин төлөвилеленин оларын төлөвилел институт-ка акжылаан болжаш аңаа дүүштүр бүдүрүлгөдө акжы-лап турар.

Оңу ийгү «Тыва кобальт» комбинатта руданы арылап болжазыраткан соонда, ар-тын калган үрүмкө сай-до-вуранда ам-даа чылдып кал-ган металлдарын арылап, ылгап бүдүрүлгөн техно-логияын чогааткан чогаады-чы болгунун акжылына ки-ришкен мен.

Бо акылдарын кылдып турган эң-өөрүм-биле кады чаарткыч 3 чогаадылган камналаш, тускай херечи-ледерин алган бис.

Чүгө даг акжылы-биле кызыгаарлатканын, кылы-мал материалдарын канчаар алыр аргаларын чогаадыр

ажылдарын өскө эртемден эң-өөрүм-биле кады кылган бис. Оларга «Тыва даг-дугу» комбинатта бүдүрүлгелерин артыкчыларынды цемент хевирин материалды, дудуга хергелээр материалдарын, база оптика, радиоэлектроника ажылаар кремнийин холуксааны, ийгү темпера-туралыг аппараттарга акжы-лаар магнийин холукса-нып аларынын технология-зын чогаадырыңа өзөшү-бис-чаа болза үлүүмнү кириген мен. Бистин инсти-тутка акылдан турган И. Ф. Дуржанин, ам акылдан турар улуг эртем акылда-чызы Н. И. Кудрявцев-биле кады Тывада бар турар чамдык породадарын аңаа-лап турган, сонга шийин, аш-чөм кудар шил сава-ларын бүдүрүп болурун бады-каан шигчилелерин кыл-ган, ол акжыды чагычыл-ла, оңа үе-шаанда берген бис.

Сөөлүг үдө бистин инсти-туттуң идеяны-биле, база чоруп турар реформаларга дүүштүр үнелди металлдар-ның (алдың, моңгун, өскө-даа унелиг болжаш ховар металлдар) ортукам болжаш бичи курлавырларын бү-дүрүлгө акжылап шигчээ-дириниң чаа аргаларын ды-вар талазы-биле акжыды чорудуп турар бис. Бодум-нуң мергежилге дүүшүр-гө акжылдык чамдык биче бүдү-рүлгө черлериниң дилзэн хостуг шактарында күсөө-дүн, оларын бизнес-плайн-рын санажып, тургусчуп тур-гар мен.

Мурнувуста акылдар, планнар хой, оларын четти-гиле шыдаар шаам-биле кылдыр мен, дузалажыр мен.

— Интервью бергениңер дээр четтиривис, Тавак-оол Хертекович.

Маадыр-оол КАЛЧАН чугаалашкан.

ДАРЫЙ ДУЗА ХЕРЕК

Ам бо хүнөрдө кайда-даа чаксы хову акылдары киди-нин тудук эгелей берген. А «Хөндөгей» коллективте акыл-агында байдал дүң-дөрүчкө, Мурнуку чылдырда бо үдө механозаторларын чурттаар болжаш чөм бедет-чектерин шуут чок. Эр-дүү — техника кези-не эртерин акжылап турар. Аргакончуг кырындап ий-чир турар чүвө-дир ийи. Оларын салып-даа алырга, акын эвөш дээрин механи-заторлар билер. Ажы-биле чугаалаарга, кожуун чагы-рганың көдөз акыл-агың эргелелиң техника хары-лап турар акжылачылары

көдөзө дузалап шыдавас апарган. Хоозун чугаа болбазы-биле чагыс-ла чикетки кирип көрөйс. Септел алган «Т-150» маркалыг ийи тракторну акжылачып көргөн. Иелзэн хүн четпаңде үрели берген. Ам оларга ийи дисентелчек өзөк херек. Оларын кайын тыварылт. Бир эвес байдал бо хевээр, турар чүвө болза, бистин бүдүрүлгезиниң тараа база өскө-даа културалар тарып алырга аажок бергелзэн. Эскөзтөр дээр дүзү негет-тинип турар. Кайгал-оол МОНГУШ. Чооп-Хемчик кожуун.

Туранның 110 харлааныңга

КОШКАРЛАР КАДАРЧЫЗЫ

Бежен чылдарың эгези турган чүвө. Ол үдө Туран бичиң хоорайкыгаш болгай. Туранчык хемниң ууну дургаар чүгө ийи уузу: Ленин база Дружба кудум-чулары шөйлүп чоруткан. Доора кудумчулары бээрке болжаш ында тарамык ба-жыңнар тургулаар, а келээр талазында — курут хову.

Хоорайдан озалааш ол ховуга Тывага бир дугаар тургустунган акыл-агылдар-нын бирээзи «Кызыл та-раачын» колхозтун көп-торазы, гаржатары айма-лары тургулаар. Ийчан ук колхозту сөөлдүңе барып Социалистиг Күш-ажыл-дын Маалдыры атты алган Петр Васильевич Астафьев удуруп турган. Колхоз, шынап-ла, миллионер деп санатынган акыл-агылдар-нын бирээзи апарган. Ук колхоз гараалан боордан аңгыда, мал акжы-агылыг болжаш оң дагызы боду-нуң хузуунда хойнуң ук-саазын бедидериче кол-кичээнгейни салып турган. Оңу ужуң боон чадавас, колхозка элзэн каш кошкар-лары тускай остурүл, азырап-даа турган.

Кошкарлары хайгаарп кадарарын Петр Митрофан-ович Кошкарлова азы чоңуну-биле Чолдак Петя деп орус хамаатыга дагып каан. Чүдүлешкен чүвө дег, фамилиясы база акжы-лы-биле дүжүлүп турар де. Хире-шаа-биле төрзөн кол-хозуңа үлүүн кирип, шы-байыл-ла чоранын ол боор.

Ийчан шолоча кезек элзеди оолдар оон оюн эреп, илчынжыр чачыл-чак турган бис. «Кошкар-оол» тенек, кошкарлары сазыг ба-гай» дээр, ол сөстөрүн утазын билери ол боор, дыка хөңү чок турган.

Ол боду чокдаскымаз дурт-сыныг кизи чүвө. Бичекек арын-шырайында чүлүвө салы кастыктарын долгандыр туттуп өзө бер-гендерин ийиле, ка-жан ол кышкы бөрү-гүнү халбанчынын дүжүр-геш, келип алганда көрөк, арын-бакы топ-төгөрчк ий-каш сагындар. Дүктүг пөстөн даарп кылган чүвү-дүг чорур. Хөйлөдөн аң-гыда, каш көз хевиниң кы-рында хөвөниң хөркөз-жип, матпагар кидис ийди-терин кедитерге, чолдаа дам баар турган. Ол хирезинде, үргүлчү кудуйуп алган чорур. Оңу холуңа ийи дайчыктын туткан, сола-

гай холуңа кыскажак ырг-ка даңазын черле салбас. Ол ийлаштаанда анаа чор-бас. Бодуңуң дылында чу-гааланың, химериниң чорур ийдыг ирей чүвө.

Колхозтун акша-шалкы алыр үезинде көхтүг талазы баар турган. Кассир тургаш акшалар сунуп бээр, өзөшү — «мало» дээр өкпө-лээр турган. Ылап-ла дөң-резин бир-бир рубльден бээр, ам оожургаар. Колхоз-даргаы аңаа душканда: «Сен, Петя, мен база Петя, шупту эки-дир, все хорошо» деп каар. Ийчанган ийиле, коллективтин нити хура-лыны оңу хүндүлөп демдег-дур, шаңнаар турган. Оңу башка кылштып өзө бээр.

Бир-ле катап күскээр, тос айның ачы. Кааң бир улуг-чүңүлө, эштерин-биле Ту-ранчык хем эринеңе агаарлар, аны-төлөп басып чор бис. Демги ол Кошкар ирей кой-карларын хоорай кидиң оозалааш черлерге: тейлерге, даглар эдктеринге, хем улуг шыктыг айнарга кадар ийдиң чаңчылдыг чүвө. Ол хүн коорувусу, хоюкүвөс кошкарларынын чанында ырак эвөстө төжөк кырында үлчү олур. Бүдүү кедеп келген, казы дүшкөн даңза-зын төжөк доорунче чакыр-гаш, кошкарларын өскө аңаңе сүрүп кириңкеш, чаныңа катап каап, сгы-ры-ла дүжүрдүвүс. Хөкүкү кырган аптаң-согаң оттуп келгеш, кошкарларын чок-тап кааш, девиден-ле үндү-Бис хөк болар! — Кошкар-оол удаан, кошкарлары багай! — дийкип алгырың турар бис. Ашаң тура халааш, даң-чыктын содунатыншаан, бистин уууусче майнап аарак: — Я дам тебе, ба-гай! — дивинаш, дапыла-дып-ла келди. Бистер, те-некейлер, талдар аразыңе караш-ла дидивис.

Ол боду чокдаскымаз дурт-сыныг кизи чүвө. Бичекек арын-шырайында чүлүвө салы кастыктарын долгандыр туттуп өзө бер-гендерин ийиле, ка-жан ол кышкы бөрү-гүнү халбанчынын дүжүр-геш, келип алганда көрөк, арын-бакы топ-төгөрчк ий-каш сагындар. Дүктүг пөстөн даарп кылган чүвү-дүг чорур. Хөйлөдөн аң-гыда, каш көз хевиниң кы-рында хөвөниң хөркөз-жип, матпагар кидис ийди-терин кедитерге, чолдаа дам баар турган. Ол хирезинде, үргүлчү кудуйуп алган чорур. Оңу холуңа ийи дайчыктын туткан, сола-

Кандыг-даа бол, чырык өртембеге чурттал чоран, тоогүлүг хоорай-биле хол-баадыр кижиниң намыды-нын хемизг кезин-дир ийи.

Юрий МААДЫ.

Мал эмчизинге сөс

ВЕТЕРИНАРИЯ КАНДЫГ БООП БОЛУРУ?

Республика девисээринде турар акыл-агылдарда бар мал бажын аарылардан камгалаар, малдан алган продукциянын шынарын экиждер, ону ажы-лааш, кижилерин ийиз-бүрү аарылардан аарып чорун болдурбас. «Бо чү-гула соругла бүдүн-бүрүнү-биле боттанып турар бе ыңчаш?» деп айтгыр салды турган болза, аңаа «Чок» деп харылаар апар.

Шээр-даа, бода-даа малдын аразында бруцел-лез аары таваркып тур-гар. 1994 чылда республи-кага 35503 баш бода мал-ды шинчирге, 212 баш аары болган. Шинчэн нити малдын 0,59 хуузу аары болганы ол. Ылчаарга шин-чэн 28078 баш шээр мал-дан 85 баш аары болган, азы шинчэн малдын 0,33 хуузу. Туберкулезга удур 20956 бода малды шин-чирге, 8 баш аары болган азы шинчэн малдын 0,03 хуузу.

Малды аарыдан кам-галаар талазы-биле акыл-дар чер-чөдө кылдынын турар. Бо акжыды чогу-м-чүдүп турган, багай өвөс түнелдерин чөдип ам болурунчү аргалары бар. Чүгө дие бода-даа, шээр-даа малды бруцеллезтан камгалаар талазы-биле шээр малга ШТ-19, бода малга ШТ-82 деп вакциналар-биле мал эмчилери чөдип-кирип акжылап турар. Мал аразында бруцеллез өвөзгөжөргө, кижилерин оон аарыры база дыка кызыр-лык келген. Ийчализаңон ону ам-даа эки деп санап болбас. Сөөлү үш чылды ап көргө, байдал мындай: 1992 чылда 35 кизи аа-раан, оңу иштинде шөкөла назылы урулар — 17 Дарааңдыр, оңу иштинде аараан-дыр, оңу иштинде 29 кизи аараан деп демдег-леттигин, оңу иштинде 9 уруг, Ылчаарга 1980 чылдар үезинде чылда-ла ортумаа-биле 50-60 че-

дыр кизи аараан. 1986 чылда 120 кизи аараан, чөдип алдыган чамдык эки көргүзүлгөсүн бажы-гары амгы үдө чугула айтыр боп турар. Де-зинфекция чорудар эмчир өртөөңе акыл-агылдарын күш четпестээни-биле оңу бажыкылары берге. Кы-дынын турар наартылгалар-биле нитиниң деп турары-мыс мал-маганын хуужудуп кааптар апарза, хоочураан мал аарылары (бруцеллез, туберкулез) акжы-агылдар хамаанчөк, кыштаг, кодан бурузунге неңтерээр. Бис-те болза план өзүгаар бир чылда бир инекти янзы-бүрү аарыларга удур 20 удаа эмнээр болгай, мал-ды хуужудуу, эмнээр-эмневезин өзи боду билди апарбас бе?

Малдын продуктулуг чорунун бедидер, чаш малдын ховраар чорун бол-дурбас, уксаажыдылга акжы-лы экиждер сорудга мал эмчилеринин мурунда ба-за салдыган бооп турар. Шынарың, четир мал чөми, эмнээкинге эрге-жок чүгүла янган ол соругула ботталдырыны-га база ийдиң болур.

Тываның зооветнады-рылга чери (удуртукчузу А. А. Разумов) сак-хоөгө бергезиникине таваркып турар, банкрот талазы-биле комиссиям ам үш удаа чөдип турары ол. Чө-дөп алган акжызы бис эм экелгеш, хуузу эмин эрттир өстүргөш, ону акжы-лаарга сатканындан эм өртөө

